

Stan geochochrony konserwatorskiej w parkach krajobrazowych Polski

Małgorzata Gonera¹

Geoconservation of landscape parks in Poland. *Prz. Geol.*, 58: 1139–1146.

Abstract. The idea of establishing protected landscape parks was put forward in Poland 50 years ago. The result was fairly quick expansion in the number of protected landscape areas, up to 120 by now. Figures 1 and 2 show the progress in creation of such areas and their geographical distribution. The major goals and approach in management of the landscape parks were changing in time. The following stages may be distinguished in the landscape parks policy: protection of environment followed by landscape protection, protection of nature diversity and currently – biodiversity conservation (in accordance with Natura 2000 prerogatives). Also "geodiversity" make it necessary to treat the existing landscape parks as the potential areas of geoparks. One of key requirements which should be met by geoparks is a network of geological sites subjected to legal protection. These sites are the "backbone" of geopark. The paper presents situation in the Polish landscape parks with regard of this requirement by the end of the year 2008. At that time the number of geoconservation objects selected and categorized in 75 of those parks reached 551 (Fig. 3). Table 1 shows the typology of geological sites in relation to their importance for the Earth sciences. The objects of the category A are the most valuable for geology whereas the remaining ones are mainly of geomorphological (B) and hydrological (C) value. Tables 2, 3 and 4 show the current state of conservation of geological sites in Polish landscape parks. In that presentation the area of Poland was divided into two parts with the line of extent of the Warta Glaciation as the boundary (Fig. 2). The Pleistocene deposits predominate north of that boundary whereas rocks of older stratigraphic units crop out at the surface south of it.

Keywords: geoconservation, landscape parks in Poland

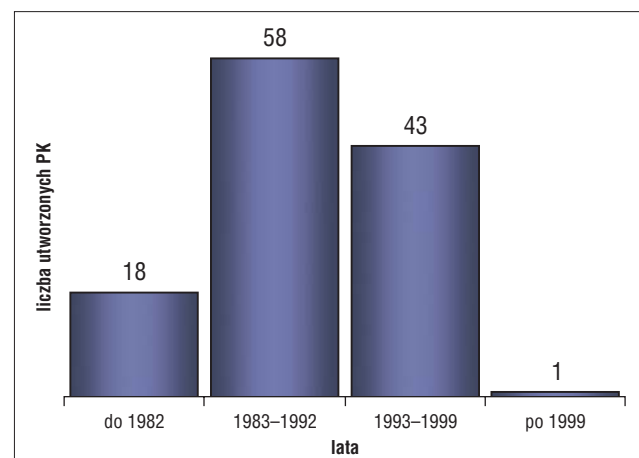
Parki krajobrazowe w Polsce mają ponad 50 lat – jeśli uznać, że zwiastunem tej formy ochrony środowiska przyrodniczego był postulat profesora Walerego Goetla (1889–1972) o potrzebie tworzenia *wypoczynkowych parków przyrody* (Goetel, 1959). Stanowił on impuls do rozpoczęcia realizacji idei zachowania terenów umożliwiającym wypoczynek [...] *milionowym rzeszom ludzi pracy, spragnionym wytchnienia na łonie dobrze zachowanej przyrody, z czystą wodą, czystym powietrzem, zielenią i lasem, wolnej od hałasu i zgiełku* (op.cit.). Idea ta zrodziła się w krajach silnie uprzemysłowionych (Anglia, Niemcy), jako odpowiedź na potrzeby wypoczynkowo-rekreacyjne społeczeństwa.

Realizacja zamysłu prof. Goetla odbywała się pod szyldem ochrony krajobrazu, bowiem tylko ten element środowiska przyrodniczego figurował w *Ustawie z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody* i mógł stać się częścią polityki planowania przestrzennego. Początkowo powoływanie parków krajobrazowych opierano na zapisie *Ustawy z dnia 31 stycznia 1961 r. o planowaniu przestrzennym* na temat ochrony walorów przyrodniczych kraju (por. Bogucka, 1971a). Na sesji Państwowej Rady Ochrony Przyrody 26 maja 1964 r. sformułowano podstawowe postulaty wprowadzenia dwu nowych form ochrony – parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu (Kosmulski, 1965). Powoływanie parków krajobrazowych regulowano zarządzeniami wojewódzkich rad narodowych. Założeniem tych postulatów było utworzenie systemu synergicznych obszarów chronionej przyrody – rezerwatów i parków narodowych jako miejsc, w których przyroda odpoczywa od człowieka, i parków krajobrazowych jako miejsc, w których człowiek odpoczywa po pracy.

Ochronę obszarów wybranych na parki krajobrazowe motywowano względami ochrony środowiska, a nie ochrony przyrody (Leńkowa, 1977). Od 1976 r. powstawała

ustawa o ochronie środowiska, która miała dać legislacyjne podstawy do ich powoływania (Brzeziński, 1978). Przyniosła jednak tylko deklarację racjonalnego gospodarowania zasobami przyrodniczymi (Radecki, 1990). Określała, że wojewódzkie rady narodowe są upoważnione do ochrony terenów posiadających walory wypoczynkowo-krajobrazowe przed zniszczeniem bądź utratą tych walorów (*Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska*), co traktowano jako podstawę do tworzenia kolejnych parków. Gdy zapis o tworzeniu parków krajobrazowych wreszcie się pojawił – w *Ustawie z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody* – funkcjonowało ich już 76, czyli 63% obecnej liczby (ryc. 1). Po 1992 r. do istniejącej sieci dołączyły kolejne 44 parki.

Nie tylko metoda realizacji, ale również koncepcja omawianej formy ochrony środowiska przyrodniczego podlegała zmianom. Pierwotnie chodziło przede wszystkim

Ryc. 1. Liczba utworzonych parków krajobrazowych (PK) na kolejnych etapach realizacji tej idei w Polsce

¹Instytut Ochrony Przyrody PAN, al. A. Mickiewicza 33, 31-120 Kraków; gonera@iop.krakow.pl.

kim o zapewnienie dobrych warunków wypoczynku i turystyki (Goetel, 1959; Zaremba, 1965; Leszczycki, 1969; Bogucka, 1971b; Rogalewski, 1971). Później najważniejszym powodem powołania parku stała się ochrona krajobrazu, który uznano za kluczowy walor przyrodniczy (Kozłowski, 1973), a wkrótce potem – ochrona różnorodności przyrodniczej (Kozłowski, 1983). Choć obecnie priorytetem jest ochrona bioróżnorodności (gatunków i siedlisk) oraz krajobrazu, to jednak nie uległ dezaktualizacji pierwotny cel tej formy ochrony środowiska przyrodniczego – parki krajobrazowe nadal stanowią cenione i pożądane miejsce odpoczynku po pracy. Zarządy parków mają tego świadomość i dbają o poszerzenie tej funkcji poprzez stałe podnoszenie standardu i zakresu oferty edukacyjno-turystycznej. Za sprawą programu *Geopark UNESCO* (Patzak & Edger, 1998) dla parków krajobrazowych pojawiło się nowe zadanie – ochrona georóżnorodności.

Geoparki to oferta skierowana do społeczności lokalnych i do branży turystycznej. Jej istotą jest promocja regionu za pomocą występujących w nim obiektów, procesów i zjawisk geologicznych, której celem jest wsparcie ekonomiczne lokalnej ludności poprzez tworzenie nowych miejsc pracy i zmniejszanie różnic w poziomie jakości życia. Wymagania formalne wobec geoparku to m.in.: jasno określone granice oraz zachowane w należytym stanie walory przyrodnicze (także krajobrazowe). Geopark musi także posiadać swojego zarządcę. W polskim prawodawstwie w sposób optymalny warunki te spełnia właśnie park krajobrazowy (Gonera, 2003). Najmłodszy park w kraju – Łuk Mużakowa – utworzony został właśnie z myślą o funkcjonowaniu jako geopark.

Utworzenie geoparku wymaga starannego przygotowania terenu – tak aby geologia, jako część wiedzy o środowisku przyrodniczym, mogła być przyswojona przez ogół społeczeństwa w formule rekreacyjnej, edukacyjnej i turystycznej. Gospodarz geoparku otrzymuje fundusze na realizację infrastruktury. Prócz wymienionych wyżej warunków stawianych geoparkowi wymagane jest, aby posiadał on sieć geologicznych obiektów chronionych prawem krajowym, czyli rezerwatów, pomników i stanowisk dokumentacyjnych przyrody nieożywionej. W artykule przedstawiono wykaz takich obiektów, zinventaryzowanych w parkach krajobrazowych.

Zakres i metody oceny stanu ochrony konserwatorskiej

Materiał do niniejszego opracowania powstał w wyniku dwuetapowych działań. Najpierw sporządzono listy chronionych prawem obiektów geologicznych (geoochrony konserwatorskiej) dla wszystkich (120) parków krajobrazowych Polski. Drugi etap stanowiło autoryzowanie tych danych w zarządach parków krajobrazowych – w tym czasie (czyli w 2008 r.) istniały 62 jednostki administracji parkami. Po autoryzacji przedmiotowa baza danych została uzupełniona o pola odnoszące się do obiektów geoochrony konserwatorskiej na tych obszarach. Artykuł przedstawia rejestr obiektów zatwierdzonych do ochrony (stan na 28 listopada 2008 r.) i leżących tylko w obrębie ścisłych granic parków (pomija strefy ich otulin).

Obiekty przyrodnicze chronione prawem krajowym to: rezerваты i pomniki przyrody oraz stanowiska dokumenta-

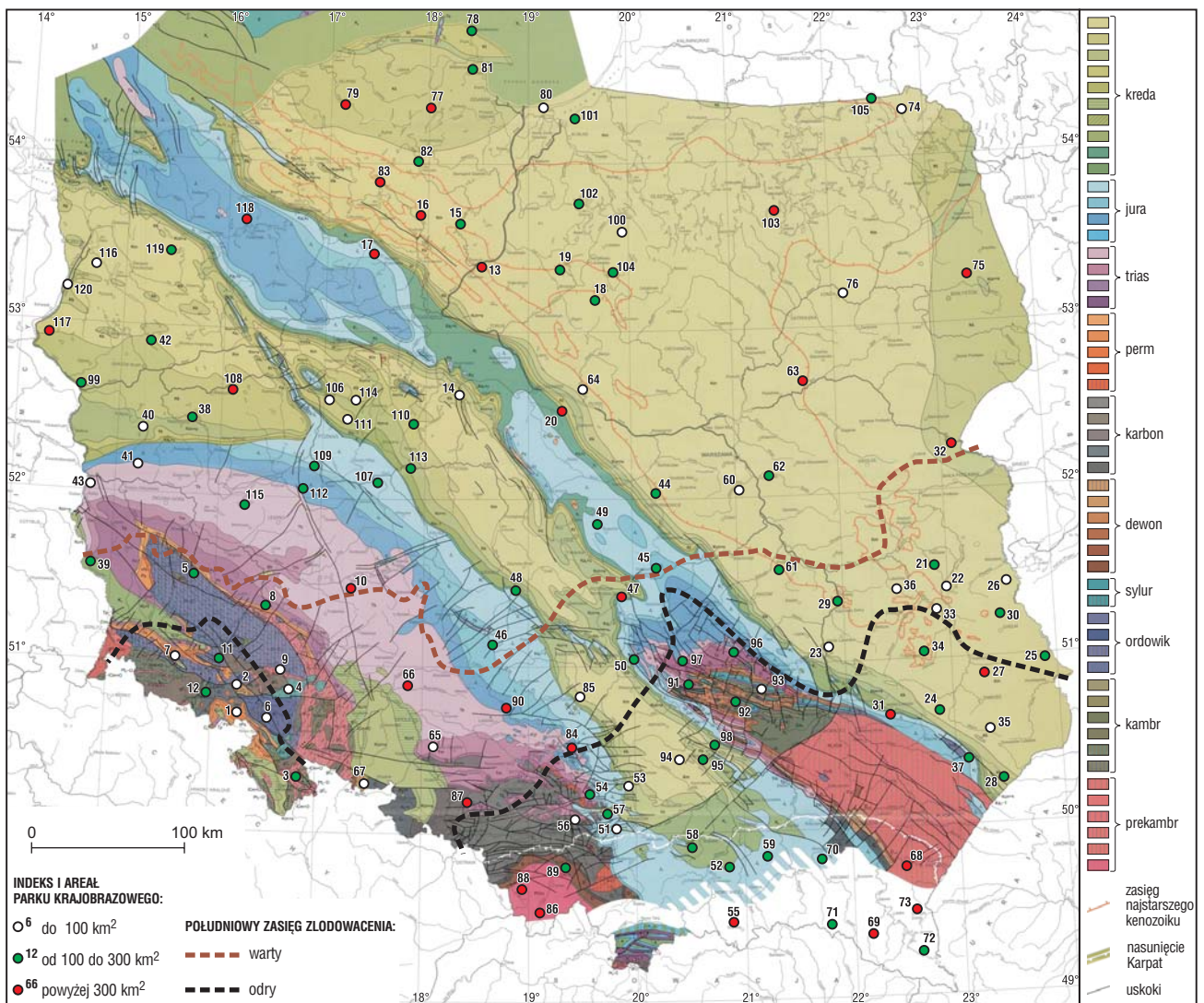
cyjne przyrody nieożywionej. W odniesieniu do zagadnienia rozpatrywanego w tym artykule wzięto pod uwagę wszystkie rezerваты i pomniki przyrody, które w decyzji o ustanowieniu mają określenie „geologiczny” bądź „przyrody nieożywionej”. Ale nie tylko. Uwzględniono także niektóre rezerваты krajobrazowe, wszystkie źródła oraz pewne typy jezior i zastoisk – zakładając, że mają one silny związek z geologią. Zestawiona w ten sposób lista obiektów geologicznych prawnie chronionych w polskich parkach krajobrazowych liczy 551 pozycji. Najliczniej reprezentowane są pomniki przyrody (438), następnie rezerваты (75) i stanowiska dokumentacyjne przyrody nieożywionej (38). Zreferowanie tego rejestru w aspekcie formy ochrony prawnej (rezerwat, pomnik czy stanowisko dokumentacyjne) nie jest jednak celem tego opracowania. Na użytek geopedagogiki i geoturystyki potrzebne jest wyeksponowanie w przystępnej formie możliwie pełnego obrazu geologii danego obszaru. Dlatego uznano za istotne spojrzenie na analizowany rejestr pod względem treści merytorycznej, którą każdy z obiektów za sobą niesie i którą można potencjalnie zaoferować turystom odwiedzającym park. W tym celu zastosowano typologię tych obiektów według następującego klucza (tab. 1): obiekty *stricte* geologiczne (A), geomorfologiczne (B) i hydrogeologiczne (C). Klasa A obejmuje miejsca, w których widoczne są profile geologiczne – najbardziej cenione elementy geologiczne. Pozostałe typy to hybrydy geologii z rzeźbą terenu (np. jaskinia, ostaniec, rumowisko) bądź hydrogeologią (np. jar, jezioro krasowe, źródło, mofeta).

Wyniki

Obszar kraju podzielono wzdłuż linii zasięgu zlodowacenia warty na część północną, w której skały starsze od plejstocenu są niemal całkowicie przykryte pokrywą osadów czwartorzędowych, oraz część południową, w której przykrycie tymi osadami nie stanowi znaczącej przeszkody do poznania starszych składników geologicznych (ryc. 2). W strefie północnej leży 56 parków krajobrazowych, a w południowej – 64. Obecnie nie we wszystkich parkach znajdują się obiekty geologiczne prawnie chronione (ryc. 3), mimo że niejednokrotnie są już zaprojektowane. Ochrona

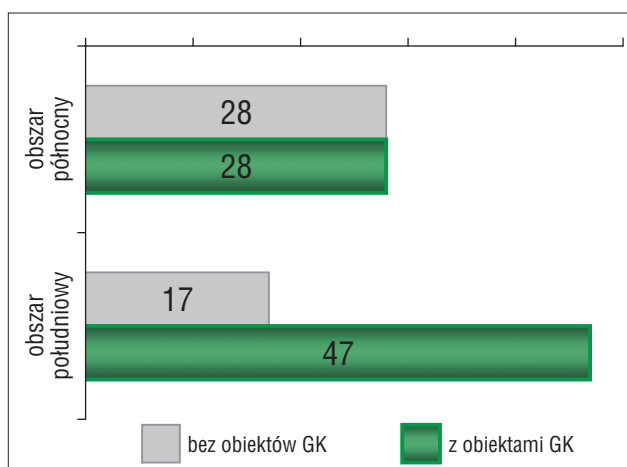
Tab. 1. Typologia obiektów geologicznych przyjęta do merytorycznej oceny stanu geoochrony konserwatorskiej

Kategoria obiektu	Symbol
Odsłonięcie, wyrobisko	A1
Narzutniak(i)	A2
Wodospad, odsłonięcie przykorytowe	A3
Rezerwat krajobrazowy	B1
Wzniesienie, wierzchowina, próg	B2
Rumowisko, gruz skalny	B3
Jaskinia	B4
Ostaniec, skałka	B5
Wydma	B6
Wąwóz, jar	C1
Jezioro krasowe, osuwiskowe, poeksploatacyjne	C2
Źródło, obszar źródłiskowy, mofeta	C3

Ryc. 2. Rozmieszczenie parków krajobrazowych na tle *Mapy geologicznej Polski bez utworów kenozoicznych* (wg Dadleza i in., 2000, uproszczone i zmienione). Zasięgi zlodowaceń na podstawie *Mapy geologicznej Polski w skali 1 : 500 000* (Marks i in., 2006)

przyrody nieożywionej występuje dziś w 75 parkach krajobrazowych Polski, co oznacza, że 37% z nich ciągle nie wykazuje na swoim terenie tego rodzaju ochrony.

Ryc. 3. Liczba parków krajobrazowych posiadających obiekty geochrony konserwatorskiej (GK) i nieposiadających takich obiektów – stan na 1 grudnia 2008 r. (szczegóły w tekście oraz w tab. 1–3)

Część północna to prawdziwe królestwo geologicznie różnorodnego plejstocenu i doskonale miejsce do wszechstronnej edukacji na temat tej epoki. Tylko cztery parki krajobrazowe tego obszaru posiadają na swym obszarze wychodnie starszego podłoża – monokliny krakowsko-częstochowskiej (46 i 48 na ryc. 2) oraz wału środkowopolskiego (45 i 49 na ryc. 2). Stan geochrony konserwatorskiej w parkach krajobrazowych tej części Polski przedstawia tabela 2. Na tym obszarze, spośród wszystkich obiektów geochrony konserwatorskiej, 167 to narzutniaki. Szkoda, że na obiekty przyrody nieożywionej wybierane są głównie gabarytowo okazałe egzotyki skał krystalicznych, budujących archaiczno-proterozoiczny zarodek naszego kontynentu – tarczę skandynawską, a całkowicie pomijane np. skały węglanowe – obiekty niezwykle pod względem paleontologicznym.

Trudne zadanie ochrony przyrody nieożywionej w tej części kraju – w aspekcie nie tyle merytorycznym, ile konserwatorskim – mają zarządcy parków krajobrazowych w Losach (Wzgórze Dylewskie, 100 na ryc. 2) i Niesułkowie (Wzniesienia Łódzkie, 49 na ryc. 2), którzy muszą dbać o utrzymanie odkrywek sypkich osadów polodowcowych w dobrym stanie.

Tab. 2. Stan geoochrony konserwatorskiej w parkach krajobrazowych północnej części Polski (lokalizacja – ryc. 2)

Park Krajobrazowy (PK)		Liczba obiektów objętych ochroną (symbole jak w tab. 1)											Suma
		A			B						C		
Nr	Nazwa	1	2	3	1	2	3	4	5	6	1	2	3
42	Barlinecko-Gorzowski PK										1		
44	Bolimowski PK		1										
64	Brudzeński PK		1										
117	Cedyński PK		1										
118	Drawski PK		30		2								
20	Gostynińsko-Włocławski PK											1	
18	Górzeńsko-Lidzbarski PK		1										
119	Iński PK					1							1
77	Kaszubski PK		9										
17	Krajeński PK		2										
103	Mazurski PK		3										
63	Nadbużański PK		3						1	1			
78	Nadmorski PK		1							1			
10	PK Dolina Baryczy					1							
79	PK Dolina Słupi		1										
48	PK Międzyrzeczka Warty i Widawki												1
111	PK Promno		1										
100	PK Wzgórz Dylewskich	1	3										
49	PK Wzniesień Łódzkich	1									1		
108	Sierakowski PK		1										
74	Suwalski PK		13										
116	Szczeciński PK		16										
81	Trójmiejski PK		66										
16	Tucholski PK		4										1
15	Wdecki PK		6										
83	Zaborski PK		2										
46	Załęczański PK		1					1					2
13	Zespół PK Chełmińskiego i Nadwiślańskiego		1		1			1					1
Suma		2	167	0	3	2	0	2	1	2	2	1	6

Część południowa to „magazyn” obiektów geologicznych starszych od plejstocenu (ryc. 2). Można przyjąć, że skały podłoża czwartorzędu są tu – łatwiej bądź trudniej – ale zawsze dostępne jako przedmiot geoochrony konserwatorskiej. W tej części kraju – z wyjątkiem dwu parków krajobrazowych leżących w Dolinie Odry (5 i 8 na ryc. 2) – potencjalnie dostępne są skały wszystkich cykli orogenicznych fanerozoiku. Na południu Polski występuje różnorodność geologiczna w znaczeniu wiekowym, facjalnym i strukturalnym. Parki krajobrazowe tej części kraju pogrupowano (roboczo) na pięć zespołów geologiczno-geograficznych (tab. 3). Stan ochrony przyrody nieożywionej (363 obiekty) w tych parkach przedstawiono w tabeli 4.

Jeśli przyjrzeć się liczbie najbardziej cenionych obiektów geoochrony konserwatorskiej, czyli rejestrowi klasy A, to zastanawiający wyda się znaczny rozrzut liczby chronionych odsłoneń i odkrywek geologicznych. Pojawi się też pytanie o przyczynę ich generalnie niskiej liczby. Prawdopodobnie rozstrzygające znaczenie ma tutaj przykładanie wagi do tego, co efektowne w kształcie bądź osobiwe

petrologicznie, paleontologicznie itp. Jednak nie potwierdza się to do końca, gdyż np. liczba odsłoneń przykorytowych i progów skalnych w ciekach (8), niewątpliwie należących do obiektów efektownych, nie przystaje do liczby tych obiektów na omawianym terenie – bądź co bądź w przewadze wyżynnym, górskim.

Podsumowanie

Przez ponad pół wieku funkcjonowania idei *wypoczynkowych parków natury* (Goetel, 1959) i 34 lata od formalnego zatwierdzenia pierwszego z nich (Suwalski Park Krajobrazowy, 74 na ryc. 2) powołano 120 parków krajobrazowych. Łączna liczba prawnie chronionych obiektów geologicznych wynosi 551 – średnio na park krajobrazowy przypada 4,5 obiektu. Jest to wynik dość dobry, zważywszy na niesprzyjającą tym działaniom rzeczywistość ustawodawczo-legislacyjną (środowisko prawne) i stronięcie geologów od brania tej dziedziny na swój warsztat pracy. Trzeba jednak dodać, że aktualny stan geoochrony konser-

watorskiej w parkach krajobrazowych to rejestr ukazujący szcążkowo i wybiórczo geologiczną rzeczywistość tych obszarów (tab. 2 i 4). I – z całym szacunkiem dla wszystkich, którzy przyczynili się do objęcia tych obiektów ochroną – nie jest odzwierciedleniem geologicznej różnorodności prezentowanych obszarów.

Sieć parków krajobrazowych, jako formuła ochrony środowiska przyrodniczego, zrealizowana została w latach 1976–1999 (wyłączając utworzony później Geopark Łuk Mużakowa), czyli w czasie, kiedy w Polsce istniało 49 województw. Zapaść tej formuły zbiegła się z reformą administracyjną kraju (1999), przywracającą stan sprzed roku 1975. Należałoby zapytać, dlaczego. Być może małe ojczyzny mają w sobie większy potencjał aktywności. Rok 2008 przyniósł kolejne scalenie – już nie terytorialne, ale centralizujące zarządzanie parkami krajobrazowymi (dwie ustawy z dnia 3 października 2008 r. – o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko; o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw). Jakie będą rezultaty tego scalenia? Czas pokaże, czy nowy schemat organizacyjny ochrony przyrody w Polsce przyniesie postęp na polu geo-ochrony konserwatorskiej w ogólności i na terenie parków krajobrazowych w szczególności. Z całą pewnością dobrze by się stało, gdyby obligatoryjnie, na zasadzie parytetu,

w Regionalnych Dyrekcjach Ochrony Środowiska znaleźli się geolodzy. Należy żałować, że w dotychczasowym schemacie administrowania parkami krajobrazowymi nie było takiej praktyki (a przecież polskie uczelnie opuszcza co roku kilkuset geologów).

Dla realizacji ochrony przyrody w parkach krajobrazowych dyrektywny jest jedynie zapis umieszczony w ich planie ochrony (*Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla parku krajobrazowego*). Jest to dokument, na którym opierają się działania ochronne na tych obszarach. Zawiera on stwierdzenie, że *plan sporządza się z uwzględnieniem wyników oceny wartości przyrodniczych* (§ 1, pkt 1), która to ocena obejmuje też *utwory geologiczne* (§ 2, pkt 1). Jednak w powyższym zapisie spośród wymaganych dokumentów opisowych żaden nie odnosi się do owych *utworów geologicznych* – mowa jest jedynie o *ochronie walorów krajobrazowych, w szczególności widokowych i przyrodniczo-krajobrazowych* (§ 3, pkt 8). Kryterium jest zatem atrakcyjność wizualna obiektu geologicznego: tak wygląda geologia w świetle planu ochrony parków krajobrazowych.

Na tym przykładzie widać jasno, że potrzebne jest doprecyzowanie celu ochrony przyrody nieożywionej (geo-ochrony konserwatorskiej). Należałoby uściślić, że chodzi – nie o *ochronę dziedzictwa geologicznego* (*Ustawa z dnia*

Tab. 3. Rozmieszczenie parków krajobrazowych na tle struktur geologicznych (wg podziału Stupnickiej, 1989)

Obszar geograficzny	Geostruktura		Indeks parku krajobrazowego (jak na ryc. 2)							
			4	9	39					
dolnośląski	blok dolnośląski	blok przedśudecki	4	9	39					
		metamorfik kaczawski	11							
		depresja Świebodzic	2							
		kra sowiogórska	6							
		krystalinik Łądka-Śnieżnika	3							
		krystalinik karkonosko-izerski	12							
	depresja śródsudecka	1								
	strefa obniżen żytawsko-węglińskich	7								
śląsko-krakowski	struktura śląsko-morawska		56	67						
	monoklina krakowsko-częstochowska		54	57	65	66	84	90		
	zapadlisko przedkarpackie		51	87						
świętokrzyski	niecka szczecińsko-łódzko-miechowska		47	53	85	94				
	wał środkowopolski		50	91	96	97				
	zapadlisko przedkarpackie		95	98						
	trzon paleozoiczny	strefa kielecka	92							
		strefa łysogórska	93							
beskidzki	jednostka magurska		55	86						
	jednostka dukielska		69	71						
	jednostka śląska		52	58	59	70	72	88	89	
	jednostka skolska		68	73						
lubelski	zapadlisko przedkarpackie		28	31	37					
	niecka brzeźna		23	24	27	29	34	35	36	61
	struktura zrębowa podlasko-lubelska		21	22	25	26	30	33		

Nowsze propozycje geologicznego podziału regionalnego Polski zob. Prz. Geol., 56: 887–938.

Tab. 4. Stan geochrony konserwatorskiej w parkach krajobrazowych południowej części Polski (lokalizacja – ryc. 2)

Park Krajobrazowy (PK)		Liczba obiektów objętych ochroną (symbole jak w tab. 1)												Suma
		A			B						C			
Nr	Nazwa	1	2	3	1	2	3	4	5	6	1	2	3	
51	Białańsko-Tyniecki PK	1						1	2				1	5
30	Chełmski PK		1									1		2
91	Chęcińsko-Kielecki PK	9			1	4		3	2					19
52	Ciężkowicko-Rożnowski PK	2						1	4		1		2	10
92	Cisowsko-Orłowski PK	3	1			1	1							6
69	Ciśniańsko-Wetliński PK					1	1				2	1		5
70	Czarnorzecko-Strzyżowski PK	2							7			1	1	11
53	Dłubniański PK												6	6
71	Jaśliski PK	1												1
93	Jeleniowski PK					2	1						1	4
29	Kazimierski PK	1				1					1			3
61	Kozienicki PK		1		1									2
35	Krasnobrodzki PK	1							2				2	5
34	Krzczonowski PK		2										4	6
2	Książański PK											1		1
95	Nadnidziański PK	10	1					3			1			15
89	PK Beskidu Małego							4	1					5
88	PK Beskidu Śląskiego				2			11	5					18
11	PK Chełmy	1									2			3
87	PK Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich		1											1
54	PK Dolinki Krakowskie	3	1					2	55		2		4	67
7	PK Doliny Bobru	2												2
72	PK Doliny Sanu	1		1		1		1						4
67	PK Gór Opawskich	1												1
73	PK Gór Słonnych					2			3					5
65	PK Góra Świętej Anny	1												1
90	PK Lasy nad Górną Liswartą		1											1
39	PK Geopark Łuk Mużakowa		1											1
84	PK Orlich Gniazd							1	42				5	48
59	PK Pasma Brzanki								2					2
68	PK Pogórze Przemyskie	21												21
37	PK Puszczy Solskiej			3									1	4
28	Południoworożyczański PK								4				2	6
55	Popradzki PK	4		2					4		1	2	10	23
50	Przedborski PK		1											1
56	Rudniański PK	1			1	1			2					5
96	Sieradowicki PK		1						3				1	5
27	Skierbieszowski PK										1		1	2
97	Suchedniowsko-Oblęgorski PK					1	2		2					5
47	Sulejowski PK		1											1
98	Szaniecki PK	5											1	6
24	Szczebrzeszyński PK												3	3
4	Ślężański PK	1					1							2
3	Śnieżnicki PK			1	1			1						3
57	Tenczyński PK	2							4		1	1	1	9
58	Wiśnicko-Lipnicki PK								4					4
86	Żywiecki PK			1				2						3
Suma		73	13	8	6	14	6	30	148	0	12	7	46	363

16 października 1991 r. o ochronie przyrody) – a o utworzenie sieci obiektów geologicznych oddających różnorodność geologiczną danego regionu – jakakolwiek by ona była (Gonera, 2005, 2008). Przy wyborze obiektów do ochrony (w gminie, parku krajobrazowym) powinno się abstrahować od ich fizycznego kształtu i skupiać na tym, jaką treść *stricte* geologiczną reprezentują. W takim rankingu najwyższą pozycję należałoby przypisać odsłonięciom i odkrywkom geologicznym, nazywanym „solą geologii” (Gonera, 2009).

I w tym świetle korzystne byłoby, gdyby w rozporządzeniu precyzyjnie określić, że chodzi o to, aby obiekty geoohrony konserwatorskiej odzwierciedlały całokształt zróżnicowania wiekowo-facjalnego utworów geologicznych obszaru, na którym leży park krajobrazowy. Wówczas twórcy planu ochrony mieliby do wykonania konkretne i jasno postawione zadanie: aplikację danych dotyczących utworów geologicznych.

Intencją twórców parków krajobrazowych było [...] uratowanie jak najwięcej wartości krajobrazowych dla dobra człowieka przez znalezienie form porozumienia i współpracy pomiędzy techniką, gospodarką i ochroną przyrody (Kosmulski, 1965). Geolodzy (Goetel, 1959; Kozłowski, 1973) należeli do awangardy tych działań. Jednak dziś geologia umyka z ram problematyki turystyczno-edukacyjnej parków krajobrazowych. Abstrahując od czystej wiedzy geologicznej, warto zwrócić uwagę na jej trzy społecznie istotne aspekty, które powinny być obecne w turystyczno-edukacyjnej ofercie parków.

Pierwszy to przywrócenie postrzegania materii i procesów geologicznych jako składnika środowiska przyrodniczego. W społecznej świadomości zniknęły one na rzecz tego, co tu i teraz, czyli roślin, zwierząt, siedlisk i gleb, które są przecież wyłącznie dopasowaniem do materii i procesów geologicznych.

Drugi to poważne i rzeczowe uświadomienie, że cywilizacja zależy od surowców mineralnych (Górecki i in., 2009; Noworyta, 2009). Należy kłaść na to nacisk w programie ośrodków edukacyjnych i demonstrować w geologicznych obiektach parków krajobrazowych. Żle się stało, że cytowane wyżej szukanie porozumienia (Kosmulski, 1965), czyli sozologii, zastępuje slogan o kopalniach odkrywkowych jako ranach w krajobrazie (jakby nie było w nim poważniejszych ran). Sprzeciw wobec nich z pewnością nie służy polskiemu górnictwu. Czym byłby tak bardzo dziś ceniony w edukacji i turystyce geologicznej obszar świętokrzyski, gdyby nie jego górnicza przeszłość? W świadomości społecznej dobra cywilizacyjne oderwały się już od swojego źródła – surowców mineralnych; jest jak w anegdocie o mleku, które pochodzi z hipermarketu.

Trzecim istotnym zagadnieniem, wpływającym z wiedzy geologicznej, jest homeostaza biosfery – prawda niewygodna, bo zaburzająca (i kwestionująca) zasady prowadzonej obecnie ochrony bioróżnorodności.

Przedstawianie wymienionych spraw to jedno z zadań geologicznej edukacji społeczeństwa – właśnie za pomocą konkretnych obiektów geologicznych, m.in. na terenie parków krajobrazowych, w ich ośrodkach edukacyjnych i na ścieżkach przyrodniczych. Z geologii, jako dziedziny wiedzy i nauki, wypływa znacznie więcej dla społeczeństwa

niż to się powszechnie uważa. Geolodzy piszą na ten temat książki i artykuły – akademickie i publicystyczne, naukowe i popularne. Ale zobaczyć to wszystko w terenie! To coś o zdecydowanie większych możliwościach edukacyjnych. Parki krajobrazowe takie możliwości mają. Potencjalnie.

Stan geoohrony konserwatorskiej w parkach krajobrazowych po 50 latach funkcjonowania idei prof. Goetla przedstawiają tabele 2 i 4. Można dyskutować, czy geolodzy podejmowali wystarczające działania dotyczące ochrony przyrody nieożywionej. Obecnie motywacją jest dla nich formuła geoparku. Obszar Wyzyny (Jury) Krakowsko-Wieluńskiej od początku był faworyzowany przy tworzeniu parków krajobrazowych; tutejsze parki (46, 51, 56, 57, 53, 54, 84 i 85 na ryc. 2) zostały powołane już w pierwszej fazie realizacji tej formy ochrony środowiska przyrodniczego (lata 1978–1982). Wysoko ceniono krajobrazowe walory tego terenu (Bogdanowski, 1964; Czeppe, 1972; Kozłowski, 1973) oraz jego wartość dydaktyczną dla geologii (Gradziński, 1960, 1972). Region Jury stał się pierwszym na terenie Polski, dla którego zaproponowano implementację formuły geoparku (Alexandrowicz & Alexandrowicz, 2000, 2001). Teraz także dla innych obszarów takie działania są podejmowane. Co prawda pozostaje pytanie, czy zarządy pozostałych parków krajobrazowych nie poczują się zwolnione z pełnienia swoich funkcji w zakresie geologicznej edukacji i ochrony obiektów geologicznych. Byłby to scenariusz najgorszy z możliwych.

I znów – podobnie jak w latach 70., gdy Polska zaadaptowała ideę parku krajobrazowego – teraz następuje przejmowanie idei geoparku. Z tą różnicą, że ta bieżąca idea „przychodzi na gotowe” – będzie adaptowana na terenach już odpowiednio chronionych i administrowanych. Obecnie chodzi tylko (i aż) o to, aby stworzyć warunki odpowiednie do geologicznej edukacji i turystyki. Sporządzając mapy geologiczno-gospodarcze oraz geologiczne Polski, geolodzy wykonali, najlepiej jak to było możliwe, projektowe działania dotyczące ochrony przyrody nieożywionej dla obszaru Polski. W tych opracowaniach tkwi ogromny potencjał, ale nie jest on wykorzystywany w planach ochrony parków krajobrazowych. Nie ma, niestety, powiązania między tymi dokumentami i na użytek geoparków wszystko musi być ponownie zaprojektowane; aczkolwiek zatwierdzenie do ochrony ciągle pozostanie w zawieszeniu, bo znajduje się w gestii samorządów. Trudno znaleźć racjonalne uzasadnienie dla tej „nigdy niekończącej się opowieści”.

Ważne jest, że Polska włącza się w realizację idei geoparków. Nareszcie pojawia się szansa, że geologia – dziedzina, którą pierwotnie zajmował się prof. Goetel – stanie się priorytetem na terenie przynajmniej pewnej liczby parków krajobrazowych. Niewykluczone, że któryś z nich będzie nosić Jego imię.

Podziękowania

Zarządom i Respondentom z parków krajobrazowych oraz Dominikowi Mikulskiemu i Łukaszowi Ozdze uprzejmie dziękuję za pomoc w przygotowaniu opracowania, a dr Małgorzacie Strzyż – za uwagi do tekstu.

Literatura

- ALEXANDROWICZ Z. & ALEXANDROWICZ S.W. 2000 – Draft Project of Jurassic Geoparks in the Kraków-Częstochowa Upland (Southern Poland). Ann. Meet. Pro GEO Prague. Abstracts: 6–7.
- ALEXANDROWICZ Z. & ALEXANDROWICZ S.W. 2001 – Wyżyna Krakowsko-Częstochowska w koncepcji międzynarodowej sieci UNESCO–GEOPARK. [W:] Partyka J. (red.) Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Materiały konferencyjne – referaty, postery, sesje terenowe. Ojców, 10–11.05.2001. Wyd. Ojcowskiego Parku Narodowego, Ojców: 15–17.
- BOGDANOWSKI J. 1964 – Zagadnienia realizacji Jurajskiego Parku Krajobrazowego. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 20: 11–18.
- BOGUCA A. 1971a – Ochrona przyrody a planowanie przestrzenne. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 27: 5–14.
- BOGUCA A. 1971b – Ochrona krajobrazu i plan zagospodarowania turystycznego kraju – tematem obrad Sesji Państwowej Rady Ochrony Przyrody. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 27: 44–47.
- BRZEZIŃSKI W. 1978 – Zagadnienia prawnej ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce [W:] Michałow W. & Zabierowski K. (red.) Ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego. T. 1, PWN: 104–122.
- CZEPPE Z. (red.) 1972 – Wartości środowiska przyrodniczego Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej i zagadnienia jego ochrony. Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej PAN, Kraków.
- DADLEZ R., MAREK S. & POKORSKI J. (red.) 2000 – Mapa geologiczna Polski bez utworów kenozoiku, w skali 1 : 1 000 000. Państw. Inst. Geol., Warszawa.
- GOETEL W. 1959 – Rozwój idei parków narodowych. *Ochrona Przyrody*, 26: 1–15.
- GONERA M. 2003 – Beskidy w oczach geologa, czyli geopark „Karpaty Fliszowe”. *Wierchy*, 69: 125–142.
- GONERA M. 2005 – Zabytki przyrody nieożywionej, czyli dobro nie powszechnego użytku. *Prz. Geol.*, 53: 199–204.
- GONERA M. 2008 – Geoochrona konserwatorska w realiach rzeczywistości rynkowej. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 64: 127–142.
- GONERA M. 2009 – Obszary górnicze i geoochrona konserwatorska – niedoszacowane partnerstwo. *Górnictwo Odkrywkowe*, 50: 37–41.
- GÓRECKI J., SERMET E. & KOTOWSKI M. 2009 – Kopalnia odkrywkowa w służbie ochrony dziedzictwa geologicznego? Karpnik – studium przypadku. *Górnictwo Odkrywkowe*, 50: 31–36.
- GRADZIŃSKI R. (red.) 1960 – Przewodnik geologiczny po okolicach Krakowa. Wyd. Geol., Warszawa.
- GRADZIŃSKI R. 1972 – Przewodnik geologiczny po okolicach Krakowa. Wyd. Geol., Warszawa.
- KOSMULSKI W. 1965 – Postęp w organizacji ochrony przyrody. *Chrońmy Przyrodę Ojczystą*, 21: 47–50.
- KOZŁOWSKI S. 1973 – Program ochrony krajobrazu w Polsce i jego pierwsze realizacje. *Ochrona Przyrody*, 38: 62–83.
- KOZŁOWSKI S. 1983 – Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki przestrzennej Polski. Wyd. PAN.
- LEŃKOWA A. 1977 – Ochrona środowiska a ochrona przyrody. [W:] Leńkowa A. (red.) Człowiek przeciwko sobie?, Inst. Wyd. PAX: 17–28.
- LESZCZYCKI S. 1969 – Rola ochrony przyrody w rozwoju gospodarczym kraju. *Poradnik ochrony przyrody*, 1. Liga Ochrony Przyrody.
- MARKS L., BER A., GOGOLEK W. & PIOTROWSKA K. (red.) 2006 – Mapa geologiczna Polski w skali 1 : 500 000. Państw. Inst. Geol., Warszawa.
- NOWORYTA W. 2009 – Znaczenie uwarunkowań środowiskowych dla możliwości eksploatacji złoża na przykładzie jednego ze złóż węgla brunatnego. *Górnictwo Odkrywkowe*, 50: 65–69.
- PATZAK M. & EDGER W. 1998 – UNESCO GEOPARK. A New Programme – A New UNESCO Label. *Geol. Balcan.*, 28: 33–35.
- RADECKI W. 1990 – Zarys dziejów prawnej ochrony przyrody i środowiska w Polsce. Oddział Akademicki PTTK w Krakowie.
- ROGALEWSKI J. 1971 – Prace nad ochroną środowiska przyrodniczego Polski dla potrzeb turystyki. *Przyroda polska*, 15: 9–16.
- Rozporządzenie** Ministra Środowiska z dnia 15 kwietnia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania projektu planu ochrony dla parku krajobrazowego. *Dz.U. z 2002 r. Nr 55, poz. 497*.
- STUPNICKA E. 1989 – Geologia regionalna Polski. Wyd. Geol., Warszawa.
- Ustawa** z dnia 7 kwietnia 1949 r. o ochronie przyrody. *Dz.U. z 1949 r. Nr 25, poz. 180*.
- Ustawa** z dnia 31 stycznia 1961 r. o planowaniu przestrzennym. *Dz.U. z 1961 r. Nr 7, poz. 47*.
- Ustawa** z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska. *Dz.U. z 1980 r. Nr 3, poz. 6*.
- Ustawa** z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody. *Dz.U. z 1991 r. Nr 114, poz. 492*.
- Ustawa** z dnia 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko. *Dz.U. z 2008 r. Nr 199, poz. 1227*.
- Ustawa** z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw. *Dz.U. z 2008 r. Nr 201, poz. 1237*.
- ZAREMBA J. 1965 – Ochrona przyrody i jej zasobów w planowaniu przestrzennym. [W:] Szafer W. (red.) Ochrona przyrody i jej zasobów – problemy i metody. T. 1, Wyd. Zakładu Ochrony Przyrody PAN: 605–614.

Praca wpłynęła do redakcji 7.09.2009 r.
Po recenzji akceptowano do druku 12.01.2010 r.